

İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi'nin
Altıncı Cildinde Kullandığı Kaynaklar ve Folklorik-Kültürel Unsurlar

The Sources Used by Ismail Rusuhi Ankaravi in the Sixth Volume of Masnawi
Commentary and Folcloric-Cultural Elements

Özlem GÜNGÖR

Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi,
Bursa/Türkiye
Lecturer Phd., Bursa Uludag University, Turkish Teaching Application and Research Center,
Bursa/Turkey
gungorozlem16@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3939-150X

DOI: 10.47425/marifetname.890647

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 3 Mart /March 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 4 Haziran /June 2021

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran /June 2021

Atıf | Cite as

Güngör, Özlem. "İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi'nin Altıncı Cildinde Kullandığı Kaynaklar ve Folklorik-Kültürel Unsurlar [The Sources Used by Ismail Rusuhi Ankaravi in the Sixth Volume of Masnawi Commentary and Folcloric-Cultural Elements]".
Marifetname. 8/1 (Haziran/2021), s. 277-311.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin Mesnevî Şerhî'nin

Altıncı Cildinde Kullandığı Kaynaklar ve Folklorik-Kültürel Unsurlar*

Öz: XVII. asırda İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî tarafından kaleme alınan Mesnevî Şerhi, Türk edebiyatında ayrı bir öneme sahiptir. Ankaravî, Mesnevî'ye yazmış olduğu şerh ile eserin daha iyi anlaşılmasını ve geniş çevrelerde okunmasını sağlamış ve bununla birlikte "Hazret-i Şârih" unvanını almıştır. İsmâil Rûsûhî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* isimli eseri, altı ciltten oluşan (yedinci cildin varlığı tartışmalı) bir Mesnevî şerhidir. Ankaravî, seleflerinin eserlerini de inceleyerek geniş çapta bir şerh yazmış ve bu eserle tasavvufî düşünce dünyasını yansıtmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de pek çok müelliften, eserden ve bazen adını da zikretmediği kaynaklardan faydalanmış ve şerhini bunlarla desteklemiştir. İzah ettiği düşünce ya da kavramlara da yapmış olduğu alıntı ve göndermelerle destek sağlamıştır. Bu çalışmada, Ankaravî tarafından Anadolu sahasında yazılan üçüncü tam şerh olan *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* isimli eserin altıncı cildinde kullanılan kaynaklar, folklorik ve kültürel unsurlar incelenmiştir. Aynı zamanda şârihin şerhinde hangi kaynaklardan alıntı yaptığı ve hangi kaynaklara göndermelerde bulunduğu araştırılmış; kullanmış olduğu kültürel ve folklorik unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlânâ, Mesnevî, Ankaravî, şerh.

The Sources Used by Ismail Rusuhi Ankaravi in the Sixth Volume of Masnawi Commentary and Folcloric-Cultural Elements

Abstract: Masnawi Commentary which written by Ismail Rusuhi Ankaravi in the 17th century, has a special importance in Turkish literature. Ankaravi, with the commentary that he wrote to Masnawi, provided a better understanding of the work and reading by a large circles and at the same time he has taken the title of "Hazret-i Sharih". The work of Ismail Rusuhi named *Mecmuatu'l-Letayif and Matmuratu'l-Maarif* is a Masnawi commentary which consisting of six volumes (the existence of the seventh volume of the work is controversial). Ankaravi wrote an extensive commentary by examining the works of her predecessors and tried to reflect the world of Sufi thought with this work. In doing so, he made use of many authors, works and sometimes sources that he did not mention their names and he supported him commentary with them. He also provided support for

* Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tarafımızca hazırlanan "İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (*Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*) (VI. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük" (2019) isimli doktora tezinden üretilmiştir.

the thoughts or concepts that he explained with the quotations and references. In this study, folkloric, cultural elements and the sources used in the sixth volume of the work named *Mecmuatu'l-Letâyif and Matmuruatü'l-Maarif*, which is the third complete commentary written by Ankaravî in the Anatolian area, have been tried to be examined. Also it has been investigated which sources the commentator cites and which sources he refers to and tried to determined the cultural and folcloric elements that he used.

Keywords: Mysticism, Mawlana, Masnawî, Ankaravî, commentary.

Giriş

Mevlânâ'nın XIII. asırda kaleme aldığı Mesnevî, tasavvuf edebiyatının en mühim eserleri arasında yer almaktadır. Bu yapıt, doğrudan gönle hitap etmesi hasebiyle yazıldığı günden itibaren hem tasavvuf dünyasını hem de Türk ve dünya edebiyatını derinden etkilemiştir. Bu sebeplerdir ki Mesnevî'yi anlama ve anlatma gayreti yolunda kaleme alındığı asırdan itibaren bu esere pek çok şârih tarafından tercüme ve şerh yazılmıştır. Bu şerhler bazen Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine; bazen tek cildine; bazen de altı cildin tamamına birden yapılmıştır. Mesnevî'ye ilk tam şerh, Farsça olarak Sürûrî tarafından yazılırken ikincisi Türkçe olarak Şemî ve üçüncüsü de yine Türkçe olarak İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî tarafından yazılmıştır. Bunun yanı sıra Ankaravî'nin kaleme aldığı bu şerh, bir Mevlevî şeyhi tarafından yazılan ilk Türkçe tam şerh niteliği taşıması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Ankaravî'nin Mesnevî'yi şerh etmek üzere yazılan ve altı ciltten oluşan (yedinci cildin varlığı tartışmalı) *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* isimli eseri, onun kaleme aldığı diğer eserlerindeki düşüncelerinin genel toplamı mahiyetindedir. Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin tamamına yaptığı şerhlerden oluşan bu eser, hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde Mesnevî'nin daha iyi anlaşılabilmesi için başvuru temel kaynaklardan biri olmuştur. Çünkü Ankaravî'nin bu eseri, geleneksel Mesnevî şerhlerinin içinde en müteber olanıdır.

Çalışmamızda İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin şerhini yazarken pek çok kaynaktan yararlanarak yapmış olduğu şerhi, konu olarak ne denli geniş tuttuğu ve kullanmış olduğu kaynaklarla eserine nasıl katkı yaptığı ortaya

konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Ankaravî'nin şerhinde kullanmış olduğu kaynaklar ile folklorik ve kültürel unsurların neler olduğu üzerinde durularak çalışmasının zenginliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1. Ankaravî'nin Şerhinde Kullandığı Kaynaklar

1. 1. Yazılı Kaynaklar

1. 1. 1. Tasavvufi Eserler

Fütübât-ı Mekkiyye: Muhyiddîn-i İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) tasavvufî görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan eseridir. *Fütübât-ı Mekkiyye*, müellifin sıfır adını verdiği otuz yedi kitaptan oluşur ve bunlar cüzlere, fasıllara, bablara ve meselelere bölünmüştür. Eser marifetler, muameleler, haller, menziller, münâzeleler ve makamlar başlıklı altı fasıldan ve bu fasıllar da 560 baktan meydana gelmiştir.¹

İsmâil Rüsûhî, şerhinde İbn Arabî'nin eserlerine sıkça göndermelerde bulunmuş ve zaman zaman da alıntılar yapmıştır. Ankaravî, bu eserden üç yerde alıntı yaparken (P429b, P493b, P499a) dört yerde de esere göndermede bulunmuştur: (P585b, P597a, P620a, P629b)².

Ankaravî, okuyucuya Allah'ın evvel ve son olduğunu, O'nun zahir ve batın olup her şeyi görüp duyduğunu hem bir ayetle (Hadîd 57/3) hem de Arabî'nin bu eserinden aldığı aşağıdaki kısım ile düşüncesine dayanak sağlamıştır:

“Şeyh-i Ekber Hazretlerininüñ radıyallâhu 'anh Fütühât-ı Mekkiyyede *subhâne men ezbara'l-eşya'e fehuve 'aynubâ*³ didükleri kavil” (P429b)

Fusûsü'l-Hikem: Tasavvuf düşüncesinin temel eserlerinden biri olan bu kitap, Muhyiddîn-i İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) tüm fikirlerinin özeti mahiyetindedir. Eser, müellifin en olgun çağında, Şam'da bulunduğu dönemlerde görmüş olduğu bir rüya neticesinde kaleme alınmıştır. Bu kitap, kısa bir başlangıcın ardından her nebiye bir hikmetin verilmiş olduğu ve

¹ İbn Arabî, *Fütübât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 1/37-72

² [P] “İsmâil Rüsûbî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevi (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük” isimli çalışmada esas alınan Pertev Paşa Nüshası'nın kısaltılmış şeklidir.

³ “Her şeyin aynısı olduğu halde eşyayı izhar edeni tesbih ederim.”

yirmi yedi peygamberin ayrı bir hikmeti temsil ettiği beyanla yirmi yedi bölümden oluşmakta ve Hz. Adem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulmaktadır. Eserde Kurân'da isimleri geçen Zülkiflî, Elyesa ve Zülkarneyn'den bahsedilmemekle birlikte Şit peygamberden ve Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında gelen Halid bin Sinan adında peygamberliğini izhar edememiş bir nebiden de bahsedilmektedir.⁴

Füsûsül-Hikem'e bir çok şârih tarafından şerh yazılmıştır. İsmâil Rûsûhî'nin de *Zübdetül-Fuhûs fî Nakşî'l-Fusûs* isimli eseri, *Füsûsül-Hikem'in* Türkçe tercüme ve şerhidir.⁵

Ankaravî, kadıların hükümet zamanında şahitlerinin kendi gözleri olduğu gibi Hz. Muhammed'in, evliya ve esfiyaların da Allah'ın gözü mahiyetinde olduğunu söylemiştir. Bu düşüncesini desteklemek için de şerhinde bu eserden alıntı yapmıştır:

“nitekim Şeyh-i Ekber Hâzretleri Fûşuşu'l-Hikemde *ve huve bimensizleti insâni'l-ayni lilhakkı*⁶ diyü taḥkîk kılmışlardır” (P541a)

Nefâhâtü'l-Üns: Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) eseridir. Sûfî tabakat kitabıdır. Câmî, bu eserinde Hâce Abdullah-ı Herevî'nin (ö. 481/1089) aynı adı taşımakta olan eserini sadeleştirmiş ve kendi döneminde yaşayan sûfilere biyografilerini de ekleyerek eserini meydana getirmiştir. Müellif, Herevî'nin eserinden farklı olarak esere geniş bir giriş bölümü eklemiş; onun tevhid, tasavvuf, marifet gibi konularda yaptığı kendine özgü açıklamaları almamış; eserin sonuna zâhîde, sûfiye ve veliyeler bölümünü eklemiş; farklı kaynaklardan faydalanmış ve Herevî'nin yaptığı gibi sûfileri anlatırken kronolojik bir sıra takip etmemiştir. Bunun aksine sûfileri mensup oldukları tasavvufî hareketlere göre gruplandırmıştır. Kitapta 103 sûfînin biyografisi yer almaktadır.⁷

⁴ Muhyiddin-i Arabî, *Füsûsül-Hikem*, çev. Nuri Gencosman (İstanbul: MEB Yayınları, 1992), 11-12.

⁵ Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 80.

⁶ “Bu câmi' kâinât, insan ve halife tesmiye olundu. Ve o, kendisiyle nazar vâkı olan gözden, Hak için gözbebeği menzilesindedir. Basar olarak tabir olunan dahi ancak odur.” A. Avni Konuk, *Füsûsül-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 1/128.

⁷ Abdurrahman Câmî, *Nefâhâtü'l-Üns-Evliya Menkıbeleri*, trc. ve şrh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara (İstanbul: Marifet Yayınları, 2008), 39.

Ankaravî, şerhinde gerek eserin kime ait olduğunu söyleyerek gerek sadece eserin ismini zikrederek gerekse hem müellif hem eser adıyla birlikte göndermede bulunarak alıntılar yapmıştır: (P443b, P481b, P491a, P499b). Şarih, şerhinde “*Hikâyet-i mürid-i Şeyh Hasan-ı Harakâni*” başlığının ardından gelen beyitte, Harakâni’nin künyesinin yer aldığı aşağıdaki esere gönderme yapmıştır:

“Şeyh Ebu’l-Hasan Hazretlerinin Nefâhâtü’l-Ünsde mestûr olduğu üzere nâm-ı şerifleri 'Ali ve pederlerinin nâmı Ca'ferdür Ebu’l-Hasan ol Hazretün kendileridir Ebu’l-Hasan dağı künyet iderler.” (P499b)

Nefehât-ı İlâhiyye: Sadreddîn Konevî’nin (ö. 673/1274) eseridir. Vâridât türünün en önemli örnekleri arasında yer alan bu eserde müellif, belirli konulardaki tecrübelerini ve düşüncülerini aktarmıştır. Bu eser, Konevî’nin kendi hayatı hakkında en teferruatlı bilgiler içeren kitabıdır.⁸

Ankaravî, kamil olan velî ve Allah’ın mazharına ulaşan insanı anlatırken bu kavramları izah eden müellife ve eserine göndermede bulunarak düşüncesini temellendirmiştir:

“Şadr Konevî Hazretleri Nefehât-ı İlâhiyye nâm kitâbda bu mâzmunu mü’eyyid buyurlar ki” (P627b).

İstılâhâtü’s-Sûfiyye: Abdürrezzâk Kâşânî’nin (ö. 736/1335) eseridir. Kitapta, 500 kadar tasavvuf terimi ebced sırasına göre açıklanmıştır. Ayrıca eser, İbn Arabî’nin eserlerini anlamayı kolay kılmak için kaleme alınmıştır. Müellif, Muhyiddîn-i İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) tanımlarından yararlanmış; bazen bu tanımları genişletirken bazen de tanımların aynısını aktarmıştır. Eser üzerine pek çok şerh kaleme alınmıştır.⁹ Ankaravî, eserden iki defa (P388a, P388b) alıntı yapılmıştır.

İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî, öncelikle velî kavramını açıklamış ardından *Mesnevî* beyitinde geçen “abdü’l-’aliy” kelimesinin izahını daha detaylı vermek hasebiyle Kâşânî’nin *İstılâhâtü’s-Sûfiyye* isimli eserinden alıntı yapmıştır:

“kemâ kâle’l-Kâşâni fillstılâhât 'abdü’l-’aliy men 'alâ kadrubu 'an akrânihi

⁸ İbn Arabî, *Fütübât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (Litera Yayıncılık, 2008), 2/424.

⁹ Abdürrezzak Kâşânî, *İstılâhâtü’s-Sûfiyye*, trc. ve şrh. Abdürrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademisi, 2014).

ve irtefeât himmetuhu fî talebi'l ma'anî 'an himemi ihvânîhi ve hâze külle rûbetin 'aliyyetin ve beleğa külle fazîletin seniyyetin"¹⁰ (P388b)

Heyâkili'n-Nûr: Şihâbüddin Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) eseridir. Devvânî tarafından şerh yazılmıştır.¹¹ Mesnevî şârihi İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî tarafından da hem Türkçe'ye tercüme edilmiş hem de esere şerh yazılmıştır. Ankaravî'nin bahsi geçen eserinin adı *İzâbü'l-Hikem*'dir.¹²

Şârih, şerhinde kıyamet gününün nasıl dehşet vericiği olacağını anlatırken beyitte geçen ayetle (Tekvîr 81/1) birlikte Sühreverdî'nin eserinde yer alan güneş ve ay ile ilgili kısmı alıntı yapmıştır. Bunu yaparak da kendi düşüncesine dayanak sağlamayı amaçlamıştır:

“Şeyh Sühreverdî Heyâkilinde şemsi bu güne medh eyler ki huve raḥşu'ş-şedîdi kâhirü'l-vasakî reisü's-semâ'î fâ'ilü'n-nehâri kâmilü'l-ḳaviyyi ve şâhibü'l 'acâyihi 'azîmü'l-heyetillezi yu'tî cemi'a'l-kâyinât şüne'hâ velâ te'ḫâz minhâ mişâllâhi'l-'azam-i ilâ keza ve kezâ"¹³ (P393a)

el-Hikemü'l-Atâiyye: İbn 'Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) sözlerinden oluşan eserdir. Esere pek çok şerh yazılmıştır. Kastamonulu Balıklızâde Ahmet Mahir, *El-Mubkem Fi Şerhi'l-Hikem* isimli eserinde Arapça metni ve tercümesiyle metnin manzum çevirisini verdikten sonra izahını yapmıştır.¹⁴

Ankaravî, eserden üç yerde (P405b, P442a, P582b) alıntı yapmıştır. İsmâil Rûsûhî, şerhinde her şeyi gönderenin Allah olduğunu bir şey isterken O'ndan istenmesi gerektiğini anlatırken bu düşüncesini desteklemek için İbn 'Atâullah'un eserinden alıntı yapmıştır:

¹⁰ Abdü'l-alîy; değeri akranından üstün, yücelikleri istemede ki himmeti arkadaşlarının himmetinden yüksek ve bütün yüce rütbelere sahip ve tüm üstün faziletlere ulaşan kişidir." Abdurezzâk Kâşânî, *Istlâhûs-Süfiyye*, 59.

¹¹ Yusuf Ziya Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, çev. A. Kamil Cihan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 40.

¹² Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 95.

¹³ “O, şiddetli, karanlığı yok eden, göğüsün reisi, gündüzün faili, gücü tam, ilginçliler sahibi, tanrısal heyeti büyük, bütün kütlelere ışıklarını verip de onlardan ışık almayan Güneş'tir. O, Azim Allah'ın örneği ve büyük yüzüdür. Bundan sonra büyük olan beylikler sahibleri, yani sabit ve hareketli gezegenler, özellikle en mutlu bey, sabır ve bereket sahibi, yani Ay gelir. Onu vareden pek ulu, onu biçimlendiren her şeyden yücedir. Yardımcıların en güzeli olan Allah mübarek olsun.” Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 115.

¹⁴ İbn Atâullah el-İskenderî, *El-Mubkem Fi Şerhi'l-Hikem*, şrh. Kastamonulu Balıklızâde Ahmet Mahir, haz. Selahattin Hacıoğlu (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2016)

“ve kâle İbnu'l-'Atâ fil-Hikem *lâ terfe'anne ilâ gayrillâhi hâceten fekey-
fe yerfa'u hâceteke 'anke men lâ yestaî'u enyerfe'a hâcetebu 'an nefsihi*”¹⁵
(P405b)

Şerb-i Hikem: İbn Abbâd en-Nefezî er-Rundi'nin İbn Atâullah el-İskenderî'nin *Hikemül-Atâiyye* isimli eserine *Şerhu'l-Hikemî'l-Atâiyye* adıyla yazdığı şerhtir.¹⁶ Şârih, teslimiyet ve edeb-i bâtın konusu hakkında izahlar yaparken bu eserden bir defa alıntı yapmıştır:

“ve Şerh-i Hikemde şârih Nefezî dir ki kâle *ba'du's-sâdâti eznebtu zenben
ve ene abki 'aleyhi münzu sittine seneten vectehettü fi'l-ëibadeti liecli't-
tevbeti min zalike'z-zenbi fakîle mâ hüve kâle kultu marreten lişey'in leyte-
bu kâne*”¹⁷ (P481b)

Kitâbi't-Te'arrufi: Ebû Bekir Muhammed b. İshak Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* isimli kitap, tasavvuf konusunda erken dönemde kaleme alınmış bir eserdir.¹⁸ Tasavvuf istilahlarını konu almaktadır. Şârih, Mevlânâ'nın Mesnevî metninde geçen “Hilal hikâyesi”ni şerh ederken konuyla ilgili bir kıssanın yer aldığı bu eserden bir kısım alıntı yapmıştır:

“kemâ kâle fiKitâbi't-Te'arrufi *el-Hilâl 'abdun kâne lilmuğiyreti ibni
şu'be fihayati'n-Nebi şallallâhu 'aleyhi ve sellem kezâ fişerhi't-Te'arrufi
ve 'an Ebî Hureyre rađıyallâhu 'anh innebu kâle kuntu 'inde Resulüllâhi
'aleyhisselâm...*”¹⁹ (P445b)

Bostan: Şeyh Sadî'nin (ö. 691/1292) kaleme aldığı bu eser, doğu edebiyatının en büyük yapıtları arasında yer almaktadır. Yıllardır okunulagelen

¹⁵ “Ey âgâm mürit! Göndereni ancak Allah olan bir ihtiyacı Allah'ın gayrından umma! Kendi nefsinden bir ihtiyacı kaldırmaya güç yetiremeyen bir kimse nasıl başkasının ihtiyacını giderebilir?” İbn Atâullah el-İskenderî, *El-Muhkem Fi Şerhi'l-Hikem*, 103.

¹⁶ İbn Abbâd en-Nefezî er-Rundi, *Şerhu'l-Hikemî'l-Atâiyye* (Kahire: Merkezu'l-Ehram li't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1988), 5.

¹⁷ “Sâdât-ı meşâyihden bazıları dediler ki: ‘Ben bir günah işledim ve altmış yıldan beri onun üzerine ağlarım. Ve ol günahın tevbesinin kabulü için ibadetde ictihad eyledim’. Dediler ki: ‘Ol günah nedir?’ Dedi ki: ‘Bir kere bir şey için dedim ki nolaydı şu şöyle olaydı.’ İsmail Rüşûhi Ankaravî, *Minhâcül-Fukarâ*, haz. Safi Arpaguş (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 363.

¹⁸ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 12-13.

¹⁹ “Hilal, Peygamber'in (s.a.v) hayatında Muğire bin Şub'e'nin bir kölesi idi. Aynı şekilde Tearruf Kitabı'nın dipnotunda geçtiği üzere Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle rivâyet edilmiştir: ‘Peygamber aleyhisselam ile oturyordum...’

bu eser, on bölüm halinde tertip edilmiş olup “adalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacat ve hatm-i kitâb” başlıklarını taşıyan pek çok hikâyeden müteşekkildir.²⁰ Ankaravî, bu eserden hem hikâye olarak hem de manzum olarak alıntı yapmıştır: (P484a, P534b, P548b, P596a). Aşağıdaki anlattığı hikâye ile öldükten sonra toprağına yapılacak olan lütufların ölmeden önce dünyada yapılmasını istediğini yani dünyada iken Allah’ın mazharına nail olmak istediği düşüncesini, yaptığı alıntı ile desteklemiştir:

“Şeyh Sa’dî Hâzretleri rahmetullâhi 'aleyh Büstânun âhîrine karîb bu maħalle münâsib bu hikâyeti nazma getirüp dirler iki kimse bir zamânda biri birlerine beğayet düşmen idiler niçe zamân miyânlarında ceng ü huşümet vâki' oldı 'adâvetleri bir mertebeye irdi ki biri birlerinün kanın dökmege teşne idiler âhîr birisine ecel irişüp öldi ol birisi anuñ öldüğinden beğayet şâd u mesrûr oldı bir niçe zamândan soñra anuñ kabri tarafına geldi...” (P534b).

Menâzilûs-Sâ’irîn: Şeyhülislâm Ebû Ensâr Herevî’nin (ö. 481/1089) tasavvufî mertebeleri ilk defa yüzlü tasnifle ele aldığı eser, Allah’a giden yoldaki yüz makamı izah eder. Ayrıca eser, tasavvuf klasikleri arasında yer almaktadır.²¹ Şârih, tevhid konusunu işlerken bu eserden alıntı yapmıştır:

“nitekim Şeyhülislâm Ebû Ensâr Herevî Hâzretlerinün bu beyt-i şerîfi bu ma'nâya delâlet kılar ki Menâzilûs-Sâ’irînün âhîrinde buyurmuşlardır

Beyt

Mâ vahħade'l-vâħide min vâħidîn

Ve kullu men vahħadu câħidun”²²(P423b)

Reşabât: Fahreddin Ali Safi’nin (ö. 939/1532) eseridir. Farsça kaleme alınmış olan bu eser, Nakşibendî şeyhlerinin biyografilerini içermektedir.²³

²⁰ Şeyh Sâdi-i Şirazi, *Bostan ve Gülistan*, trc. Kilisli Rıfat Bilge (İstanbul: Zafer Matbaası, 1980), 9.

²¹ Hacı Abdullah el-Ensari-el Herevi, *Menâzilûs-Sâirin Tasavvufîta Yüz Basamak*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 31.

²² “Bir’i hiç kimse birleyememiştir. Çünkü O’nu birleyen herkes gerçekte O’nu inkâr etmektedir” Hacı Abdullah el-Ensari-el Herevi, *Menâzilûs-Sâirin Tasavvufîta Yüz Basamak*, 87.

²³ Necdet Tosun, “Reşhât” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2008), 35/8.

Eserin “*Tabakât-ı Hâcegân*” bölümünde ilk sırada yer alan Hâce Ubeydullah Taşkendi’nin naklettiği bir olayı aktararak şârih, Hakk’a meyl eden insanların nasıl olduğu düşüncesine dayanak sağlamıştır:

“Reşahâtda Hâce Ubeydullâh Taşkendi Hâzretleri buyurmuşlardır ki Şeyh Bahâeddin 'Ömer dâyimâ ak ata binerlerdi ba'zı mahremlerinden sebebi sorıldukda didiler” (P656b)

Kasîde-i Tâ'iyye: İbnü'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) 761 beyitten oluşan kasidesi, bir nevi onun manevî yolculuğunun tasviridir. Bu esere, İsmâil Ankaravî tarafından *Makâsıd-ı Âliyye fi Şerhi't-Tâiyye* adıyla şerh yazılmıştır.²⁴ Ankaravî, Mesnevî Şerhi'nde bazen müellif ve eserin ismini zikrederek bazen de sadece müellif ismini vererek eserden alıntı yapmıştır.²⁵

Aşağıdaki alıntılarının ilkinde ölmeden önce nefsin öldürülmesi gerekliliğini anlatırken; ikincisinde ise fenâfillâh ve bekâbillâhtan bahseden şârih, eserden bazı beyitleri şerhinde alarak düşüncelerine dayanak sağlamıştır.

“ve İbn Fârız dağı Tâ'iyyesinde

Beyt

Ve lem tu'sifî bilkatli nefsi bel lehâ

*Bih tu'sifî in enti etlefi muhçeti*²⁶[P617b]

“İbn Fârız Hâzretlerine didiler ve anlar kendü humüllerinden bu beytle haber virdiler

Beyt

Velev kîle men tebvâ ve şarrahatu b'ismihâ

*Le kîle kenâ ev messebu tayfu cinni*²⁷ [P474b]

Fikasîde-yi Mimiyye el-Hamriyye: İbnü'l- Fârız (ö. 632/1235) eserinde

²⁴ İsmail Rüsühî Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, haz. Mehmet Demirci (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 18.

²⁵ Eserden 14 yerde alıntı yapılmıştır: (P390b, P468a, P421b, P423b, P437b, P474b, P481a, P512b, P529a, P544a, P556a, P576b, P597a, P597a).

²⁶ “Ey lütuflar ve ihsanlar menbaı, eğer sen beni öldürerek ruhumu ifnâ ve telef edersen, bana zulüm ve adaletsizlik etmiş olmazsın; aksine nefsimi öldürerek ihtiyacımı giderip arzusunu yerine getirerek onu diriltirsin.” İsmail Rüsühî Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, 130.

²⁷ “Ben bunların arasında zelil, hakîr, hor ve fakîr olunca, faraza eğer bana deselerdi ki: ‘Sen kimi seversin?’ Ben de o hazretin ismini açıklasaydım; şüphesiz alaycı bir şekilde, ‘bu kinaye yapıyor yahut onu cin taifesi çarpmış’ derlerdi.” İsmail Rüsühî Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, 139.

İlâhî aşkı bade olarak tasvir eder.²⁸ Bu kasideye, İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî, *Şerb -i Kasîde-i Mîmiyye el-Hamriyye* adıyla şerh yazmıştır.²⁹ Onun yanı sıra bu esere pek çok kişi tarafından şerh kaleme alınmıştır. Ankaravî, şerhinde “mey”den (ilahi aşktan) bahsederken bu eserden de alıntı yapmıştır:

“kemâ kâle İbnü'l-Fârîz Fî kaşîde-yi Mîmiyye el-Ĥamriyye

Beyt

Velev qarrebû min hânihâ muk'aden meşâ

Ve yanıku min zîkrâ mezâkatihâ elbekmu

Velev taraĥû fî feyyi hâ'îti kermihâ

'Alîlen ve kad eşfâ lefâraĥabu essaĥamu

Velev naĥâhû minhâ şerâ kabri meyyitin

La 'âdet ileybe'r-rûĥu vente'aşe elcismu

Ve in ĥaĥaret yevmen 'alâ ĥâtı imr'in

*Eĥâmet bihi el-efrâĥu vertahale'l-hemmu*³⁰ (P532a)

Kasîdetü'l-Bürde: Busîrî'nin (ö. 695/1296?) Hz. Muhammed (s.a.v) için yazmış olduğu meşhur kasidesidir. İslam dünyasında çok meşhur olan bu esere pek çok şerh, nazire ve taştir yazılmıştır.³¹ Ankaravî, şerhinde aşk konusunu işlerken bu kasideden bir yerde alıntı yapmıştır:

“kemâ kâle'l-İmâmü'l-Buşîrî fil Kaşîdeti'l-Bürde

Beyt

Yâ lâ'imî fi'l-bevâ'l-'uzriyyi ma'zireten

*Minnî ileyke ve lev enşafte lem te'lumi*³² (P597b)

²⁸ Belal Abdel-maksoud, *İbnu'l-Fârîz ve İsmâil Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2000), 22.

²⁹ Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 99.

³⁰ “O meyhaneye (ilâhî aşkın sunulduğu yere) bir oturan hasta (felçli) kişiyi yaklaştırsalar hemen yürür. Onun tadı anıldığı zaman dilsizler hemen konuşurlar. Şifasız kalmış ve ölmek üzere olan bir hastayı bile o şarabın özümü bulunan baĥın gölgesine atsalar hastalık hemen gider. O şaraptan (marîfetullah ve ilâhî aşktan) bir ölünün kabir topraĥına serpilse, o ölüye ruhu geri döner ve cesedi dirilir, canlanır. O ilâhî aşk şarabı bir kişinin hatırına geldiĥi gün içine sevinç dolar ve yerleşir; üzüntü ve gam da çekip gider.” Abdel-maksoud, *İbnu'l-Fârîz ve İsmâil Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, 60-72.

³¹ Mahmut Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2014), 13.

³² “Ey Uzrî (Yemende aşk ve mahabbetleri ile tanınmış bu konudaki hikâyeleri her taraf yayılmış kabile) aşkımdan dolayı beni hor gören! Bu bir sitemdir benden sana, vicdanın olsa horlamazdın beni.” Musa Yıldız, *Niyâzî Mısrî Kasîde-i Bürde Tesbi'i* (İstanbul: H Yayınları, 2010), 27. Ayrıca bkz. Haşim Keskinsoy, *Mekki ve Nahîfi'nin Kasîde-i Bürde Tabmisleri (Ten-*

Riyâzü'l-İnşâ: Hindistan'da meşhur Mahmûd b. Şeyh Muhammed Keylânî tarafından 1948 yılında Haydarâbâd'da bir nüshası matbu olarak basılmıştır.³³ Ankaravî, Farsça olan bu eserden bir yerde şefaath ve afv konularını izah ederken söylediklerini desteklemek için alıntı yapmıştır:

“ehl-i 'irfân Mahmûd bin Şeyh Muhammed Keylânî mertebeyi vezâretten müctenib ve makâm-ı me'lûfından muğterib olduğunu Riyâzü'l-İnşâ nâm kitabının evvelinde hikâyeye idüp böyle dir ki” (P566a)

Silsiletü'z-Zehab: Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) *Heft-Evrenç* isimli eserinde yer alan yedi mesnevisinden biri olan bu eser, üç defterden meydana gelmiş olup 7200 beyit içermektedir. İlk defterde Câmî'nin sünnî akideleri, ikincisinde mecazi ve hakiki aşk, sonuncu defterde ise hükümdar ve tabiplere dair fıkralar yer almaktadır.³⁴ İsmâil Rüsûhî, hakikat-ı İlahiye” konusunda beyte verdiği manayı desteklemek için bu eserden bir defa alıntı yapmıştır:

“nitekim Mevlânâ Câmî 'aleyhe rahmetu'l-bârî Silsiletü'z-Zehabde bu yurur

Beyt

Halk-ı 'âlem heme der'in kârend

Rû bevhem ü hayâl-i hod dârend

Heme ender Hudâperestî fâş

*Lâkin Âzerşîfât Hudâ-yı turâş...*³⁵ (P475a)

Şerhu'l-Füsûs: Dâvûd-i Kayserî'nin (ö. 751/1350) *Matla'u busûsi'l-kilem fi me'âni Fusûsi'l-hikem* isimli en meşhur eseridir.³⁶ Tasavvufu felsefî yönden ele alan bu eserden Hz. Peygamber'in mirâç hadisesini anlatırken bir yerde alıntı yapılmıştır:

“ve fî Şerhu'l-Füsûş li Dâvud el-Kayserî inneş-şemse tusâvî mi'eten ve

kitli Metin- İnceleme) (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 42.

³³ <https://fa.wikipedia.org/wiki/انشاء%20%80%8Cراض> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).

³⁴ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns - Evliyâ Menkıbeleri*, 32.

³⁵ “İnsanların hepsi dünyada bir iş tutarlar. Kendi hayal ve kuruntularıyla yüzlerini tutarlar. Hepsinin arasında Allâh'a ibadet edeni ortaya çıkarırlar ama ateş sıfatlı senin Tanrı'ndır...”

³⁶ Dâvûd el-Kayserî, *Mukaddemat Fusûsü'l-Hikemê Giriş*, çev. Turan Koç - Mehmet Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 19.

*sittine merreten ve ruba'ül-ardı ve muşnihâ sûmme nuşâbidu fil âfâki
tulû'a'l-ğarşi min cânibihâ ilâ âhiribi fî esra'i zemânin fe izâ kânet hazîs-
sür'atu mümküneten ilcemâdi fekeyfe lâ yumkine liefdâli'l-'ibâdi izâ erâde
Rabbu'l-'ibâd*"³⁷ (P569a)

Mantıku't-Tayr: Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) otuz bir bölümden oluşan meşhur eseridir.³⁸ Vahdet-i vücûd anlayışının anlatıldığı tasavvufî bir mesnevidir. Ankaravî, şerhinde verdiği ehl-i cennet ve ehl-i cehennem kavramlarının kullanım bağlamını güçlendirmek için Attâr'ın bu meşhur eserine gönderme yapmıştır:

"tağdîr-i kelâm çün ehl-i cehennem ol Hudânuñ yâdına girye getüre pes cehennem anlara cinândan hoşter gele dimek olur ve bu ma'nâyı Şeyh-i 'Attâr Hazretleri Mantıku't-Tayrda nazma getürmişlerdür ve ta'ric bu yurmuşlardur ki" (P470b)

Musibetnâme: Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) 5740 beyitten oluşan mesnevisi, Attâr'ın fikrî ve tasavvufî dünyasını aksettirir. Sâlikin Allâh'ı arayışlar neticesinde kendi içinde buluşunu anlatır.³⁹ Mesnevî şerhinde Ankaravî, "Sultan Mahmûd" hikâyesinden bahsederken bu esere gönderme bulunmuştur:

"Şeyh-i 'Attâr Hazretleri rahmetullâhi 'aleyhi'l-ğaffâr kitâblarından Muşibetnâme nâm kitâbında demişdür Ğazî olan Şâh-ı Maḥmûd dürr-i zîkrini delmişdür ya'nî anuñ hikâyesini kendü kitâblarından ol kitâbında otuzuncu maḳâlenüñ âhîrinde böyle zîkr kılmışdur" (P458b)

1.1.2. Fıkıh

Nikâye: Celâleddin Abdurrahmân es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *İtmâmü'd-Dirâye li Kirai'n-Nikâye* isimli fıkıh, tefsir, hadis, dil bilgisi, hat vb. türlerden seçme bir eserdir. Müellif, eserinde 14 âlimden ve konudan

³⁷ "Güneş arzın yüz altmış katına denk gelir. Arzın dörtte biri veya sekizde birinin ufkunun bir tarafından güneşin cirminin doğuşunu ve öbür tarafından batışını görürüz. Cansız varlıklar da bile bu sürat mümkün iken kulların Rabbi dileyince, onun en efdal kullarına nasıl mümkün olmasın?"

³⁸ Ferîdüddin Attar, *Mantıku't-Tayr-Kuşların Diliyle*, çev. Mustafa Çiçekler (İstanbul: Kâknüs Yayınları, 2020), 13.

³⁹ Ferîdüddin Attar, *Mantıku't-Tayr-Kuşların Diliyle*, 12.

seçtiği özet bilgileri sunar.⁴⁰ Şârih, bir babanın oğlunu döverken öldürmesi sonucunda ona bedel ödemesi gerekip gerekmediği konusunu izah ederken Hanefî fihhına göre nasıl olması gerektiğini bu eserden bir yerde alıntı yaparak anlatmıştır:

“kâle şâhibu'n-Nikâye *reculun darabe imra'atehu fiedebin femâtet fe'aleybi'd-diyetu velkefâretu ve kezâ liebin velvaşiyi filveledi*”ş-şagîr 'inde *Ebî Hanîfe rahmetullâhu 'aleyh*”⁴¹ (P466a)

1.1.3. Edebî Eserler

Dîvân-ı Ali Şerhi: Nesep âlimi Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin'in (ö. 1202/1788) Hz. Ali'nin divanının nazmen tercümesi ve nesren şerhinden oluşmaktadır.⁴² *Şerh-i Dîvân-ı Ali el-Murtazâ* olarak bilinen eserde, Müstakimzâde Şerif Murtaza'nın düzenlemiş olduğu Arapça metni esas alırken Abdullah Selâhaddîn-i Uşşâkî'nin tercümesinden de yararlanmıştı. Bunun yanı sıra Kadı Mir Hüseyin Meybedî'nin Farsça eserine de çokça atıfta bulunmuştur.⁴³ Bu sebeple ki Ankaravî de şerhinde Hz. Adem'e meleklerin secde etmesinin onun meleklerden ileri olduğunu izah ederken uygun görmesi hasebiyle bu eserde yer alan Hüseyin Meybedî'nin nakline yer vermiştir:

“Hüseyin Meybedî Dîvân-ı 'Alî Şerhinde Hâzret-i Şeyh Ebû'l-Hasan Hârakânîden böyle nakl iderler ki *kâle Ebû'l-Hasanu'l-Harakânî şa'adtu ila'l-'arş liaṭwufe bih fatıftu 'aleyh elfe ṭavâfın ve ra'eytu ḥavâliyeḥu ḫavmen yetüfüne ḫavle'l-'arş fa'acibü...*”⁴⁴ (P501b)

⁴⁰ Celâleddin Abdurrahmân es-Süyüti, *İtmâmü'd-Dirâye li Kirai'n-Nikâye*, haz. Şeyh İbrahim el-Acuz (Beyrut: Daru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1985), 3.

⁴¹ “Eğer bir adam tedip için karısına vurup da onu öldürse bunun için diyet ödemesi ve kefaret vermesi gerekir. Ebû Hanife'ye göre babanın veya vasiy olanın küçük çocuğa böyle davranması durumunda da geçerlidir.”

⁴² *Hazret-i Ali Divanı*, trc ve şrh. Müstakimzade Süleyman Saadetin Efendi (İstanbul: Derin Yayınları, 2013), 47.

⁴³ Mohammed Ali Shareef - Serdar Dayan, “Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi'nin Şerh Yöntemi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 103 (2020), 301.

⁴⁴ “Ebu'l-Hasan Harakani buyurdu ki: ‘Ben arşa süüd ettim. Bin kerre tavâf ettim; ve onun etrafında tavâf eden bir cemaat gördüm...’ A. Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi*, haz. Dilaver Gürer, Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 13/55.

1.1.4. Dil Bilgisi

Miftâhu'l-Kunûz: Hayreddin Bey'in *Miftâhu'l-Kunûz ve Misbâhu'r-Rumûz* isimli eseridir.⁴⁵ Ankaravî'nin şerhinde verdiği bilgiden yola çıkılarak Farsça bir risale olduğunu söylemek mümkündür. Şârih, beyitte geçen hatateyn hesabını (sâlikin ilm-i hesabı) şerhinde izah ederken bu konuyu ele alan *Miftâhu'l-Kunûz* isimli esere göndermede bulunmuştur:

“Hayreddin Beg İbn İbrâhîm eskenallâhu fidâri'n-na'im kendü mü'ellefâtından Miftâhu'l-Kunûz nâm Fârisî risâlesinde bu kâ'ideyi tahrîr ve hâteyn mes'elesini lisân-ı Fârisî üze ta'bîr eylemişdür” (P602a)

1.1.5. Hadis Şerhi

Mişkâtü'l-Mesâbih: Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) Ferrâ el-Begavî'nin *Mesâbihü's-Sünne* isimli -güvenilir hadis kaynaklarından derlenmiş hadisleri ihtiva eden- eserini tamamlamak için kaleme aldığı kitaptır. Tebrîzî, müellifin kapalı bıraktığı yerleri izah etmiş ve esere üçüncü bir bölüm eklemiş ve Begavî'nin eserine 1511 hadis de ilave etmiştir. Ayrıca bu eser, farklı dillere çevrilmiştir.⁴⁶ Ankaravî, hadis rivâyetlerinde zikrettiği bu eserden hadis şerhlerinde de alıntı yapmıştır. Bütün peygamberlerin çobanlık yaptığını söylerken *Mesâbih*'den aldığı hadis şerhiyle düşüncesine dayanak sağlamıştır:

“kâle şârihu'l-Mesâbih fişerh-i hezâ elhadîs 'illetu ra'ihim'ul-ğaneme innahum izâ hâletül-ğaneme zâde lehumul-hikem veşşefaķatu feizâ şabarua'lâmeşakķati ra'yi'l-ğanime ve 'alimü ihtilâfe tabâyi'i kulli ferdiin mine'l-ğanemi ve şabarua ve a'lâcem'ihâ ma'atefarrukihâ”⁴⁷ (P562a)

1.1.6. Zooloji

Hayâtu'l-Hayevân: Kemaleddin Demirî'nin (ö. 808/1405) hayvanlar

⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 4/1413.

⁴⁶ el-Hatîbu't-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Masâbih*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2014), 1/16.

⁴⁷ “Koyun gütmeleri meselesi; eğer koyunları birbirine katarlarsa hikmet ve şefkatleri artar. Eğer koyun gütmeleri konusunda sabrederlerse ve o koyunlardan her birinin tabiatını (karakterini) öğrenirlerse...”

hakkındaki eseridir. Bu eser, müellifi hem doğuda hem de batıda meşhur yapmıştır. Kitapta yer alan 1069 madde hayvan adlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Eser, hayvan bilgilerinin yanı sıra folklor ve tarih açısından da önem taşımaktadır.⁴⁸ Ankaravî, bu eserden iki yerde (P545a, P565a) alıntı yapmıştır. Şârih, bir hikâye anlatımında atın öneminden bahsederken bu eserden alıntı yapmıştır:

“kemâ kâle şâhibu Hayâtü'l-Ḥayevân *elfarasu eşbehu'l-ḥayvâni bil insâni limâ yucedu fihi mine'l-keremi ve şerefi'n-neferi ve 'uluṣvî'l-himmeti*⁴⁹ (P565a)

1.1.7. Cebir

Ali Kuşçu: Şârih, beytin şerhinde cebirsel hesap yönteminden bahsederken Ali Kuşçu'nun bir makalesini olduğu gibi alıntı yapmıştır. Kuşçu'nun alıntı yapılan makalesinin ismi “Üçüncü Makale”dir.

“Alî Kuşçu hem bu mes'eleyi ḥesâba müte'allik olan risâlesinde lisân-ı 'Arabî üzre muhtaşır u müfid bu güne ta'bir idüb buyurur *elmaḳâletu'r-râbi'atu fi istiḥrâcu'l-mechûlât betarîki'l-ḥaṭâyeyn ve ḥuvâ ennemâ yekûnu izâ se'belun 'an mechûlin 'umila 'aleyhi mine'l-'amâl kettansîf vettaż'if ev ziyâdetun 'aleyhi ev nuḳşâni 'adedin minbu ev ḍarbuhu fi'adedin ma'lumin ev gayri zâlike mine'l-'amâli...*⁵⁰ (P603b)

1.1.8. Havass

Kitâbü'l-Mercân fi Beyân-ı Ahvâli'l-Cân: Kadı Bedreddin'in cinlerle ilgili olan bu eserine şârih göndermelerde (P480b, P547a) bulunmuştur. Eser, Ankaravî'nin şerhinin başka bir yerinde *Kitâbu Mercân fi Ḥaḳîḳati Ḳavm-i Cân* ismiyle de geçmektedir. Ankaravî, Abdülgavs'ın cinlerle olan

⁴⁸ Kemaleddin Demiri, *Hayâtül Hayevân Havass ve Esrarı* (İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2018), 6.

⁴⁹ “Hayvanlar içinde insana en fazla benzeyeni attır. Çünkü onda şan, şeref ve yüksek himmet vardır.”

⁵⁰ “Bilinmeyenlerin ortaya çıkarılmasında kullanılan “Çifte Hata” hakkındaki dördüncü makaledir. Bir bilinmeyen hakkında sorulduğu zaman; bilinen bir sonuç elde edilene kadar onun üzerinde ikiye çarpma, yarıya bölme, sayı arttırma veya sayı eksiltme, belirli bir katsayı ile çarpma vb. gibi işlemler yapılır...”

hikâyesinin şerhinde, cinlerle olan evliliklerden ve doğan çocuklardan bahsederken bu esere göndermede bulunmuştur:

“**Ķadı Bedreddin Kitābü'l-Mercān fī Beyān-ı AĶvālī'l-Cān** diyü tesmiyye eyledüĶi kitābda cinlerüñ bir er Őeklinde temŐil idüp” (P547a)

1.1.9. *Astronomi*

Takvīm Risālesi: İrānlı ālim Nasīrüddin Tūsī'nin (ö. 672/1274) *Risāle-i Sī Fasl (Otuz Bölümlük Risale)* isimli eseri,⁵¹ astronomi ve astroloji hakkında bilgiler verir. Őārih de ehl-i nücüm hakkında bilgi verirken bu eserin on ikinci faslına gönderme yapmıŐtır:

“nitekim Ebū NaŐr Tūsī Takvīm Risālesinüñ on ikinci faslında böyle dimiŐdür” (P479a)

1.1.10. *Lügatler*

Ankaravî, Mesnevî beyitlerinde geöen kelimeleri açıklarken “*lüĶatde, lügatlerde*” gibi ifadeler kullanılmıŐtır. Őārih kelime açıklamalarında **Mugrib** isimli lügatden bahseder. Bu lügat, Mutarrizī'nin (ö. 610-1213) *el-Mugrib fī tertibi'l-Murib* isimli önemli eseridir.⁵² Bunun yanı sıra Őārih, Őerhinde olan *Muhtarūs-Sıhāb* isimli Arapöa lügattan da alıntı yapmıŐtır. Bu eser, Muhammed b. Ebū Bekir Rāzī'nin (ö. 666/1268'den sonra) en meŐhur eseri olup o burada, ālimlerin bilmesi gereken kelimelere yer vermiŐtir.⁵³ Bunu yaparken “*lüĶatde*” ifadesini kullanmadan direk kelime anlamını verme yoluna gitmiŐtir:

“MuĶrib nām lügatde dir *elĶamāmu kad yuŐlaku 'aleĶĶayŐi*” (P392a)

“*üŐtülüm* lügatde biröaö ma'nāya gelür bunda 'arbede ve taĶakküm ve Ķalebe ma'naları murād olur” (P429a)

“kemā Ķāle fiŐŐiĶāh *iĶtesebtu 'aleybi kezā izā enkartubu 'aleybi* bunda

⁵¹ Agil Őirinov, “Tūsī, Nasīrüddin” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi, 2012), 41/441.

⁵² M. Sadi ööĶenli, “Mutarrizī” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi, 2006), 31/376

⁵³ Hüseyin Elmalı, “Rāzī, Muhammed b. Ebū Bekir” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi, 2007), 487.

dahı *muhtesib*den murād ma'rūf ve nehy-i münker eyleyen kimse olmak ensebdür” (P549a)

1.2. Sözlü Kaynaklar

1.2.1. Hazret-i Ali'nin Sözleri

Ashâb-ı kirâm'ın önemli isimlerinden biri olan Hz. Ali, Kur'ân, fıkıh ve hadis alanında bilgilerini kabul ettirmiş bir âlimdir. Fesahatı ve güçlü hitabeti ile döneminde ve sonrasında nam salmış olan Hz. Ali'nin güzel ve hikmetli sözleri yüzyıllardır kaynaklarda nakledilegelmiştir.⁵⁴ XVII. asırda Mevlânâ'nın *Mesnevi'sine* şerh yazan İsmâil Rüsûhî de, Hz. Ali'nin sözlerini şerhinde gerekli gördüğü yerlerde kullanmış ve onun hikmetli sözlerinden alıntılar yaparak düşüncelerini desteklemiştir. Metinde Hz. Ali'nin beş sözüne yer verilmiştir: (P386b, P430a, P444a, P471a, P474a)

“Hazret-i 'Alinüñ kerremallâhu vechehu *lev kuşife'l-ğıta'u mâ ezdedtu yakîna*⁵⁵ buyurmaları hem bu ma'nâyı mü'eyyid oldı” (P430a)

1.2.2. Tasavvuf Büyükleri'nin Sözleri

Tasavvufun en temel eserlerinden olan *Mesnevi'*ye şerh yazan İsmâil Rüsûhî, eserinde düşüncelerine kaynaklık etmesi için pek çok tasavvuf büyüğünün sözlerine yer vermiştir. Bunu yaparken de bazen eser ismi zikretmeden sadece mutasavvıf ya da müellif ismi vererek alıntılar yapmıştır. Bu isimlerin sözlerini şerhte uygun olan yerlerde alıntılanmış ya da göndermeler yapmıştır. Bu isimler şunlardır: 'Abdullah Enşâri Hazretleri (P466b), Büstî (P429a), Cevherî (P545a), Ebû Medyen (P481a), Ferîdüddîn-i 'Attâr (P530b, P619a), Gülşen-i Râz şâhibi (P386a, P464a, P474b), Hafız (P405b, P453b, P568b), Hâkimü't-Tirmizî (P561b) Hazret-i Cüneyd (P498b, P462a, P437b, P556b), Hüseyin bin 'Alî (P588a), Hüseyin Mansûr (P468a) (P577b), Ka'b bin ez-Züheyr (P413a), Mevlânâ Câmî (P464a, P498b, P547b), Râbi'â-yı 'Adeviyye (P495a), Sa'dî (P468b, P510b, P544b,

⁵⁴ Yaşar Kandemir, “Ali -İlmî Şahsiyeti-” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1989), 2/375.

⁵⁵ “Eğer örtü keşf olınsa benim yakinim ziyade olmazdı.” A. Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi*, haz. Safi Arpaguş, Mustafa Tahrallı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 8/194.

P548b, P596a), Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Haraḳānī (P577b), Şeyh Zeynüddin-i Ḥāfī (P492b), Ṭaṅtarānī (P597b).

“kāle elḤakimū't-Tırmizī *eccūdu't-tammu bezelu'l-'ilmi feinne metā'a'd-dünyā 'arazun zāyilun yunḳaşubu'l-infāku vel'ilmu 'aksubu feinnehu dāyimun ve bākin*” (P561b)

“Mevlānā Cāmī raḥmetullāhu 'aleyh

Beyt

Cihān mir'āt-i ḥüsn-i şāhid-i māst

Feşāhid vechebu fıkullı zerrāt” (P464a)

Şârih, bunlara ek olarak müellif ve eser ismi vermeden de göndermelerde bulunmuştur. İsimsiz yaptığı Arapça alıntılarının sayısı 32⁵⁶, Farsçaların sayısı 51⁵⁷, Türkçelerin sayısı ise 9⁵⁸'dur.

Ankaravî, şerhinde yaptığı alıntılarını çoğu zaman eser ya da müellif ismi vererek kime ait olduğunu belirtmiştir. Ancak bazı durumlarda -yukarıda olduğu gibi- eser ve müellif ismi vermeden isimsiz alıntılar yapmıştır. Biz de çalışmamızda Ankaravî'nin isim zikretmeden yaptığı alıntılarda, kime ait olduğunu tespit edebildiklerimizi dipnotta belirtme yoluna gittik. Tarifimizden tespit edilen alıntılar şunlardır:

1. “*Ârif olmak ister iseñ gel nedānem dersin al*

Bildigüñden geçmeyen 'irfāna olmaz āşinā” (P424b)

Ankaravî'nin isim vermeden yaptığı alıntının, Şemseddin Sivâsî'ye (ö. 1006/1597) ait olduğu tespit edilmiştir.⁵⁹

2. “*Müzeyyen olsa bir maḥbûb-ı zibā*

Giyüp envā'-ı elvānile dībā

Virür her reng aña bir dürlü zīnet

⁵⁶ (P391a, P402a, P414b, P426a, P426a, P428b, P431b, P434a, P439b, P447a, P454a, P661b, P661b, P463a, P463b, P467b, P468b, P474a, P497a, P521b, P538a, P544b, P549b, P551b, P556a, P558b, P566b, P580b, P609a, P616b, P617a, P617b).

⁵⁷ (P387b, P393b, P398a, P398a, P398b, P398b, P400b, P402a, P404a, P404b, P404b, P418a, P420b, P429b, P434a, P448a, P451b, P454b, P461b, P462a, P475a, P482b, P486b, P487a, P490a, P493a, P497b, P511b, P516a, P521b, P524a, P533a, P538a, P541a, P5430, P546b, P554a, P554b, P558a, P566b, P569a, P570b, P580b, P584a, P586b, P587a, P604b, P617b, P628b, P629b, P629b).

⁵⁸ (P398b, P407a, P424b, P445b, P468b, P433a, P617a, P618a, P623a).

⁵⁹ Şemseddin Sivâsî, *Şemseddin Sivâsî Divanı*, haz. Recep Toparlı (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015), 53.

Gelür 'uşşâka dürlü dürlü hâlet" (P398b)

Yukarıda verilen beyitler, Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede'nin (ö. 1550) en mühim eseri olan *Tuhfe-i Şâhidî* isimli Türkçe-Farsça manzum sözlüğünün 29. ve 30. numaralı beyitlerinden alınmıştır.⁶⁰

3. "*Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi*

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi" (P553b)

Şârihin kime ait olduğunu belirtmeden verdiği beyit, 16. asrın önemli divan şairlerinden olan Kanûnî Sultan Süleyman'a (Muhibbi) aittir.⁶¹

4. "*Bu bâğun ger hakikatde şuyı bir bâğbânı bir*

Velî olmuş bu şüretde niçe dürlü şecer peydâ" (P581b)

Yukarıdaki beyit, Usûlî Dîvânı'nda yer alır. Ancak Dîvân'daki beyit, Ankaravî'nin verdiği beyitle farklılıklar gösterir. Dîvân'daki beyit şöyledir: "*Bu bâğun ger hakikatde şuyı bir bâğbânı bir / Velî olmuş hakâyıktan niçe yüz-bin şecer peydâ*"⁶²

5. "*Añ ol demi ki âhir ola nevbahâr-ı 'ömr*

Berg-i hazâna dönse gerek rüy-ı lâle reng

Âhir mekânun olsa gerek cür'a gibi hâk

Devrân elinden irse gerek câm-ı 'ayşa seng

Âdem odur ki âyineveş kalbi şâf ola

Sîneñde ne'yer adem iseñ kine-yi peleng" (P427b)

Şârihin isim vermeden alıntı yapmış olduğu yukarıdaki beyitler, 16. asra damgasını vurmuş divan şairlerinden olan Bâkî'ye aittir. Ancak, *Bâkî Dîvânı*'nda yer alan beyitlerde "demi yerine günü", "ola yerine olup", "âdem yerine insan" ifadeleri geçmektedir.⁶³

6. "*Nikâb-ı çebre-yi cân müşevved ğubâr-ı tenem*

Hoş ki ez'in çebre-yi perde berfikenem"⁶⁴ (P598a)

⁶⁰ Atabey Kılıç, "Türkçe Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 519.

⁶¹ Coşkun Ak, *Muhibbi Dîvânı* (Ankara: KTB Yayınları, 1987), 63.

⁶² Mustafa İsen, *Usûlî Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 97.

⁶³ Osman Nuri Küçük, *Ne Varsa Sen'de Var (Hz. Mevlânâ'nın Sohbetleri)* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015), 75.

⁶⁴ "Beden tozum can yüzüme çekiyor perde, ne hoş olur o an ki yüzümden kaldırırsam perde." Hafız-ı Şirazi, *Hafız Divanı*, haz. Mehmet Kanar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 2/795.

Ankaravî, Hâfız'dan aldığı beyitleri şerhinde belirtse de yukarıdaki beyti Hâfız'ın ismini zikretmeden vermiştir.

7. “*Ve innî ilettehdîd bilmevti râkinun*

Ve min hevlihi erkânu gayri huddeti”⁶⁵ (P601b)

Yukarıda verilen beyit, İbnü'l-Fâriz'a aittir. Ankaravî, İbnü'l-Fâriz'dan yaptığı alıntılarını şerhinde sürekli onun ismini vererek belirtmiş olmasına rağmen bu beyitte isim zikretmemiştir.

8. “*Zihî taşavvur-ı [bâtil] zihî hayâl-i muhâl*” (P502a)

Şârihin isim vermeden alıntı yaptığı bu mısra hem Muhibbî hem de Kadı Burhaneddin'in eserinde geçmektedir. Kadı Burhaneddin, Muhibbî'den önce yaşamış olduğu için onun eserindeki beyit tercih edilmiştir.⁶⁶

9. “*Da'î'l-fuâde 'anî'd-dunyâ ve ziynetehâ*

Fe şafvuhâ kederun velvaşlu hicrân

Ve kullu hazzin lâ şebâta lebu

Feinne ma'nâbu fittahkîki fukdân”⁶⁷ (P402a)

Şârihin isim vermeden zikrettiği beyitler, Ebû'l-Feth el-Bustî'nin (ö. 401/1010) *Kaside-i Nûniyye* isimli kasidesinin 4 ve 2 numaralı beyitlerinden oluşmaktadır.⁶⁸

10. “*Hiye'd-dunya tekûlu bimul-i fibâ*

Hezâri hezâri min batşî ve fetekî

Felâ yeğurrukum tûlu ibtisâmî

Feķavli muđhikun velfi'lu mubki”⁶⁹ (P402a)

Yukarıda verdiğimiz beyitler, Ebu'l-Ferec es-Savî'nin *Mersiyetu Fabru'd-*

⁶⁵ “Hakikaten ben ölümlle tehdit edilmeye istekli ve meyilliyim. Hâlbuki o ölümün korkusundan, benden başkasının uzuvları yıkılıp kırılmıştır.” İsmail Rûsûhî Ankaravî, *Makâsîd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, 129.

⁶⁶ Muharrem Ergin, *Kadı Burhanettin Divanı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 104.

⁶⁷ “Gönlü dünyadan ve dünya ziynetlerinden temizle. Onun safası bir keder ve her visali bir hicrandır. Âdeme her hazzın kalıcılığı yoktur. Onun manası tahkikte kayıptır.”

⁶⁸ Mehmet Atalay, “Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kaside-i Nûniyyesi'sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı) 27 (2005), 151.

⁶⁹ “O dünya ki, içindeki herşeyiyle söyler. Dikkat dikkat, yakalayışından ve kahrından gülüşümün güzelliği sizi aldatmasın. Sözlerim güldürse de işlerim ağlatır.”

Devle isimli eserinden alınmıştır. Ancak eserde, üçüncü mısradaki yer alan “tülu” ifadesi yerine eserde “husnu” ifadesi geçmektedir.⁷⁰

11. “*Fe fi kulli şey’in lehu âyetün*

Tedüllü ‘alâ ennehu ‘vâhidün”⁷¹ (P429b)

Ankaravî’nin Şeyh-i Ekber Hazretlerinin *Fütubât-ı Mekkiyye* isimli eserinde geçen yukarıdaki beyit, Ebu’l-Atâhiyye’ye aittir.⁷²

12. “*yuḡâlu fülân mine’l-ḡuşâreti izâ kâne dünên velḡuşâretu mine’ş-ş’a’ir mâlâ lubbe lehu*”⁷³ (P477b)

Şârihin haşare kelimesini açıklarken isim vermeden alıntı yaptığı yukarıdaki ifade, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fârîs’in (ö. 395/1004) *Mu’cemü’l-Mekâyisi’l-Luga (Elcüz’-i sânî)* isimli eserinde “*haşare*” maddesinde geçmektedir.⁷⁴

Ankaravî, gerek Mevlânâ’dan önce gerekse ondan sonra tercüme edilmiş pek çok esere göndermede bulunup bu eserlerden alıntılar yapmıştır. Tefsirden hadise; tasavvuftan edebiyata geniş bir yelpaze ekseninde eser ve yazar ismi zikretmiştir.

Manzum alıntılarda Türkçe verdiği örnekler, yaşadığı dönemin ünlü divan şairlerine aittir. Bâkî ve Kanûnî, dönemine damga vurmuş ve sonraki şairler tarafından da örnek alınmış şairlerdir. Şârih de şerhinde beytin bütünlüğüne uygun alıntılar yaparken bu önemli isimlerin eserlerinden alıntılar yapmıştır.

2. Folklorik Unsurlar

2.1. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri ve deyimler kültür mirasımızın en önemli varlıklarını oluşturmaktadır. Öyle ki onlar, halkın yüzyıllar boyunca geçirdiği deneyimlerinden sonra oluşmaktadırlar. Sosyal hayattan bağımsız olmayan Ankaravî’nin

⁷⁰ Seâlibî, *Yetimetü’d-Dehr*, haz. Müfid Muammed Kumeÿha (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983), 3/458-459.

⁷¹ “Her şeyde, O’na (Allah) ait ve O’nun bir olduğunu gösteren ayet vardır.” İbn Arabî, *Fütubât-ı Mekkiyye*, 2/328.

⁷² İbn Arabî, *Fütubât-ı Mekkiyye*, 2/79.

⁷³ “Şayet, âdi kimselerden biri ise filan haşaretendir (ayak takımı) derler. Haşaret ise arpanın tanecik kalmamış kırıntılarıdır.”

⁷⁴ Ebul Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga* (Beyrut: Arapça Basım, 2001), 299.

de atasözleri ve deyimleri kullanması pek tabii bir durumdur. Bunları şerhinde çoğu zaman “darb-ı mesel”, “meşhûr mesel” gibi ifadeler kullanarak veren şârih, bazı durumlarda hiçbir ifade kullanmadan konuyla ilgili olarak doğrudan atasözü ve deyimleri kullanır. Ankaravî'nin şerhinde kullandığı darb-ı meseller şunlardır:

1. darb-ı meşel olur belâ gelmezden evvel anuñ def'ine sa'y eylemege ve anuñçün ağlayup feryād eylemege (P415a)
2. darb-ı meşel olmuştur ve beynennās ni'met niqmetsiz olmaz ve yüsür 'usretsiz bulunmaz demek mahallerinde bu meşel dinile gelmiştir (P475a)
3. meşhûr meşeldür ki kelb kendü yâresini kendü yalar ve bu meşel bir fakîr ü zelilün kendü derdine kendü dermân eylesinden kinâyet olur (P495a)
4. meşhûr meşel olmuştur ki kıba şakal ahmağ kendü evinde olanı bilmedüğünü küse anuñ evinde olanı bilür dirler ve ahmağ kendü hâne-yi derünında olan hâlini bilmeyüp 'âkıl anuñ ahvâlinde haberdâr olduğundan bunu darb-ı meşel iderler (P498a)
5. meşhûr meşel oldu kaçan bir kimse bir nesnenün zamânı geçdükdün şöıra aña kaçd u 'azîmet kılsa *ba'de harâbü'l-Başra* dirler ve anuñ kaçd u 'azîmetinün 'abeş ü beyhüde olduğuna bu meşel ile kinâyet iderler (P415a)
6. maħbübuñ güşına maħabbet kılan meşhûr meşeldür güşvârına daħı maħabbet kılar⁷⁵ (P428a)
7. meşhûr meşeldür ki gürbe kendü rü'yâsında dünbe görür⁷⁶ (P522a)
8. meşhûr meşeldür ki ebleh kehl olmaz belki 'ârif ü 'âkıl olan kehl olur (P628a)
9. meşhûr meşeldür yalnız taş dîvâr olmaz ve yalnız dîvâr üzre hem sağf-ı hâne tırmaz (P413a)
10. anuñçün darb olunır ki tâ mücemmed olan 'aklı haqîkat-i ma'nâyı

⁷⁵ “Kulak aşkının değeri küpe aşkıyla belli olur.”

⁷⁶ “Kedi rüyasında kuyruk yağı görmüş.”

bilmek cânibine seyl gibi revân eyleye ve aşl ma'nâyı fehm eylemege delil ola (P394b)

11. kaçan pıl nâyim olsa ve rü'yasında Hindüstânı görse kayd u bendi kaç' eyleyüp kendü dostlarından ürker pes bunı şol kimseler hakkında darb-ı meşel eylerler ki nâyim olduğda 'âlem-i ervâhı göre ve ol 'âleme kemâl-i meyl ve ta'alluğundan kıyüd-ı beşeriyeyi ve ta'alluğât-ı dünyâviyyeyi kaç' eyleye (P576b)
12. ne şiş yanar ve ne et göynüp hām u nāpuhte qalur (P403a)
13. Ferec-i 'Araba mākīyān gösterdi aña horūs virdi⁷⁷ (P404a)
14. nitekim ekşer hātūn bir kimseye nefrīn ü la'net itmek istese elini aña karşı idüp yüzünü cân alıcı görsin dir eger iki eliyle bile işaret eylerse kemâl-i nefrīn murād olur ve meded seni baña gerekmez ben senden bızārum demek ma'nāsını ihām kıılır (P404a)
15. ekārib 'akārib gibidür⁷⁸ dimişler hışmlaruñ ma'nāda haşmlaruñ eledd ü eşdidür (P510a)
16. ve sözi çok söyleyen kimse eger şıdk söylese de içinde birkaç dürüg türe söz söylemekden hālī olmaz (P472a)
17. Türk anuñ kabülü benüm başım gözüm üstüne olsun dimegi ihām kııldı (P477b)
18. bir kimseyi çok güler görürseler bişmiş baş gibi ne şırıdursın dirler (P470b)

Ankaravî, Türkçe deyim ve atasözlerinin yanı sıra konunun bütünlüğüne uygun Arapça ve Farsça darb-ı meseller de kullanmıştır:

1. *men yesma' yaħal*⁷⁹ (P565a), (P570a)
2. *şebbiti'l-'arşe şumme unkuş*⁸⁰ (P467a)
3. *elħadişu züşucün*⁸¹ (P471b)
4. *cān-ı cābil besaħti erzānist*⁸² (P518b)

⁷⁷ “Kadın gösterip erkek vermek.”

⁷⁸ “Akrabalar akrep gibidir.”

⁷⁹ “Kim duysa bozulur”. Atilla İlhan'ın *An Gelir* isimli şiirindeki “kim duysa / korkudan ölür” mısraı ile benzerdir.

⁸⁰ “Binayı tespit et, sonra nakış et.” (Konuk, 2008a, s. 502).

⁸¹ “Laf, lafı açar.”

⁸² “Cāhillerin cânı zahmete layıktır.” (Konuk, 2008b, s. 152).

Şârihin şerhin yorumuna uygun olarak verdiği aşağıdaki beyt, Arapça atasözüdür ve bizdeki benzer bir atasözüne de paraleldir:

Ve men yekunu'l-ğurābu lehu delilān
*Yemurru bihi 'alī ceyfi'l-kilāb*⁸³ (P545b)

2.2. Kıyafetnâmeler

İslamiyetten çok önceleri ortaya çıkayan kıyafet ilmi; insanların fizikî özelliklerinden yola çıkarak onların kişilikleri hakkında bilgi veren bir ilimdir. Şerhinde Ankaravî de kıyafet ilmine dair bilgi vermiş olup kaba sakal olan kimselerin ahmak olduklarını köse yani sakalı olmayan kişilerin ise akıllı olduklarını söylemiştir:

“Ol nesneyi ki kaba şakallu kendü hânesinde görmedi küse üzre ol yekâyek pedîd oldı *lihyānī* kaba şakallu dimekdür bunda ebleh ü ahmağ dimeden kinâyet olur ki kıyâfetnâmelerde kaba şakal olan kimseler ekşer ahmağ olur dimişlerdür ve *kūsec* hafîfü'l-lihye olan kimseye dirler ekşer kūsec olanlar zîrek ü 'âqıl olur dimişlerdür” (P498a)

2.3. Halk İnanışları

Halk inanışları, kendi öz kültürlerinden beslenerek günümüze dek gelmişlerdir. Onlar bir nevi günlük hayatın yaşama yasalarını oluştururlar. Zaman zaman farklı din ve kültürle etkileşime girilmesi de bu inanışların çerçevesinin gelişmesinde etkili olmuştur. Ankaravî şerhinde aşağıdaki örnekte olduğu gibi halk inanışlarından faydalanmıştır:

“nitekim evvel zamānda olan Tātār tayifesi kaçan kendülere mü'teallik bir kimse haste olsa anuñ akrabāsı bir yire gelüp āsmān tarafına oğ atarlardı anlar böyle i'tikād iderlerdi ki ... ey muhyī ve mūmīt olan Hūdādan gāfil olan nādān sen hem isterseñ cāhil olan Tātār tayifesi gibi cān nez'ini def eylemeden ötüri āsmān cānibine oğ at ve kendüñden veyā bir dostuñdan nez'-i cānı def it” (P407b)

Tütsüleme, halk arasında nazar değen kişileri iyileştirmek için kullanı-

⁸³ “Kimin rehberi karga ise, onu köpek leşine götürür.” Arapça bu beyit, bizdeki “klavuzu karga olanın burnu b*ktan kalkmaz” atasözü ile paraleldir.

lan bir yöntemdir. Tütsü için de genel olarak üzerlik otu kullanılır.⁸⁴ Halk kültürü unsurlarını da şerhinde kullanan Ankaravî, kötü göz degmesin diye üzerlik otu yakıldığına aşağıdaki beytin şerhinde ifade eder:

“(2828) *Meşnevî*

Men sipend ezçeşm-i bed kerdem pedid

Dersipendem nîz çeşm-i bed resid

Ben çeşm-i bedden ötüri sipend zâhir eyledüm ya'nî çeşm-i bedün definden ötüri üzerlik yakdum ve anı zâhir itdüm benüm sipendümi dağı çeşm-i bed irişdi meşhürdür ki yaramaz gözi def'den ötüri üzerlik yakarlar ol dağı kendü yâr-ı 'azîzün bu kadar ikrâmını ve iltifatını görüp çeşm-i bed degmesün diyü üzerklik yakmış egerçi üzerklik yakmak çeşm-i bedi def kılmakdan ötüri halka bir 'âdet olmışdur ammâ kazâ-yı Hakkı ol def kılmağa sebep olmaz” (P538a)

2.4. *Muammâ*

Muammâ, hallinden isim çıkan manzum bazen de mensur olan bilmecedir.⁸⁵ Edebiyatımızda bir sözü üzeri kapalı söyleyerek işaret yolu ile bir söz ya da kavrama işaret eden anlaşılması zor ifadelerdir. Ankaravî de şerhinde muammâ ile ilgili bilgiler verir:

“mışra'-ı şânide olan *zenden* murâd 'avretdür ve zen ki kalbi nezdür ve bunda mu'ammâ *tarîki* üzre nez taşhîf olunup ner olur pes *kalbzenden* murâd *tarîk-i* mu'ammâda *kâ'ide-yi* taşhîf üzre nerdür bunu muhakkağ bil mu'ammâ 'ilmine 'âlim olanlar bilür ki kalb-i kelime ve taşhîf anlaruñ *kâ'idesindendür* ve bu maħalle münâsib olan *ma'nâ-yı* taħkîk budur ve bu ki sibâğ ve siyâğ-ı kelâm hem delâlet ü şehâdet eyler (P479b)

2.5. *Meddahlık ve Kıssahanlık*

Topluluk önünde çeşitli hikâye ve kıssalar anlatarak halkı eğlendiren kişiye meddah denilmektedir. Osmanlılarda bu terim, “kıssahan” yerine de

⁸⁴ Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)* 15 (2004), 15.

⁸⁵ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), 100.

kullanılmıştır.⁸⁶ Ankaravî, Mesnevî beyitlerinden hareketle altıncı cildin şerhinde kıssahanların özelliklerini sıralamıştır:

“Ey şüfî sen iştmedüñ mi ki ol pürkand leb ya'nî şîrîn zebân olan kışşah'ân giceyle hayyâtlaruñ ğadr u hıyânetini meclisinde hâzır olanlara ve anuñ kelâmını aşğâ kılanlara söylerdi *pürkand leb* kışşah'âna dirler şîrîn zebân ve âhlâ dehân olup müstem'in anuñ kelâmında lezzet ü halâvet buldukları i'tibârla

(1672) *Meşnevî*

Dâstân-ı derdüzdi-yi ân tayîfe

Minümüd esfânehâ-yı sâlîfe

Ol hayyâtlar tayîfesinüñ dâstânını sâlîfe olan efsâneleri ve sâbıka olan hikâyetleri gösterürdi bu dañı vechdür ol tayîfenüñ düzdliginüñ dâstânını hikâyât-ı sâlîfde gösterdi ve sâbıka olan efsâneler zâmnında müstem'ine 'ayân u beyân eyledi

(1673) *Meşnevî*

Kışşa-yı pärerübâyî derbürin

Mihikâyet kerd u bâân u in

Ol kand leb olan kışşah'ân bürin vaktinde derzilerün pärerübâlık kışşası ya'nî bir kimsenüñ câmesini kesmeklük zamânında derzilerün pâre kapmaları hikâyesini buña ve aña ol şîrîn zebân hikâyet eyledi

(1674) *Meşnevî*

Dersemer miñ'ând düzdinâmeyî

Gird-i ü cem' âmede hengâmeyî

Semerde bir düzdnâme okudu ya'nî hikâyet eylemede sâriker kışşası mestür olmuş bir kitâb okudu ol kışşah'ânın etrâfına bir hengâme cem' gelmiş ve bir kavm anuñ sözünü dinlemeden ötüri meclisine hâzır olmuş idi

(1675) *Meşnevî*

Müstemi' çün yâft cāzib z'ân vüfūd

Cümle eczâeş hikâyet geşte būd

Çünkü ol şîrîn leb ol vüfuddan cāzib müstemi' oldı *vüfūd* vefdüñ cem'idür bunda *vüfūd* cemâ'at ma'nâsına olur ya'nî çünkü ol kışşah'ân

⁸⁶ Özdemir Nutku, “Meddah” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2003), 28/293.

kendü meclisinde hâzır olan cemâ'atden kelâm cezb idici müstemi' buldı anuñ cümle eczâsı hikâyet olmuş idi ve anlaruñ hasen istimâ'ını görüp hikâyet söylemede tamâm şevke ve zevke gelmiş idi” (P476a)

2.6. Ağıt Yakıcılar

Şârih, ücret karşılığında mersiye düzen (ağıt yakan) ve bu yolla geçimini sağlayan mersiyeçi/sinezen kimselere de göndermede bulunmuştur:

“(805) *Meşnevî*

Merşîye sâzem ki merd-i şâ'irem

Tâ ezîncâ berg ü lâlengî berem

Anuñ evşâfını rişte-yi takrîre dizem de bir merşîyye düzem ki ben merd-i şâ'irem tâ kim bu yerden azık ve bişi eyledüm ya'nî merşîyyeyi söylemekle ve ol re'isüñ evşâfını ta'bir eyledüğim sebebiyle bu mecma'dan bir miqdâr ta'am u ğidâ alam ve ol re'isüñ cânı için hayr du'alar kılam didi” (P428a)

2.7. Argo

Bazen Mesnevî beyitlerinde ve buna bağlı olarak şerhte de argo ve kaba sövgü ifadelerine rastlanmaktadır:

"Ey kıtabân bilmez iseñ herze yime ya'nî ey deyyûş çünkim bir nesneyi bilmezsen anı dime ve eger bilür iseñ maqşûd üzre çal *bezen* bunda çal ma'nâsınadur *maqşûd-ber* ber-maqşûd taqdîrinde olur ya'nî eger söyledüğün sözden maqşûd ne idüğünü bilür iseñ sâzı maqşûd üzre çal didi

(731) *Meşnevî*

Ân begü ey ğic ki mîdâniyeş

Mînedânem mînedânem dermekeş

Ey ebleh söyle ki anı bilürsin bilmezem bilmezem dimeği çekme ve bu güne edâları tekrâr tekrâr itme didi” (P424b)

3. Kültürel Unsurlar

3.1. Belâgat

Belâgat sözlükte “sözün fasih ve açık seçik olması” anlamındadır. Bunun yanı sıra sözün, fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olması gerekir. Diğer bir deyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince

ve zamanında ve açık seçik ifade edilmesidir.⁸⁷ Şârih, bazı yerlerde belâgat ilmine vurgu yapmıştır:

“pes ol gûsâlenün ol kavme kıble olması Hazret-i Cibrilün nûrı ve anuñ eşeri vâsıtasıyladır ki ol nûr cesed-i 'icli şavt eylemege götürdi ve ol eşer Resûldan hayât bulan 'icli cesedinün kıble-yi kerem olması kıble-yi şâhib-i kerem veyâhüd kıble-yi tâlib-i kerem taqdîrinde ola ki muzâf-ı muqadder olmak kâ'ide-yi belâgatdur şâhib-i kerem taqdîr olursa *şâhib-i keremden* murâd Sâmirî olur ki Sâmirî sühâ vü kerem şâhibi bir kimse idi” (P501a)

3.2. Tezhip

Sözlükte “altınlamak” manasına gelen tezhip, el yazması kitapların kenarlarında kullanılan süsleme sanatıdır.⁸⁸ Şârih, aşağıdaki örnekte olduğu gibi mushafın kenarlarının altın yaldızla süslenişinden bahseder:

“Ol 'acûze muşhafuñ 'aşrlarını yerinden kesdi ve kıopardı ol pelîd yüzi üzre ol altunlu olan noqtaları yapışdırdı 'aşrdan murâd muşhafda olan şol noqtalardur ki fâşılada kâtibler anı yâ sürhdan veyâ lâciverdden veyâ altundan vaz' eylerler ekşer ol âyetde bir noqta vaz' idüp ol noqtayı 'aşrda 'alâmet iderler bunda 'aşrdan murâd ol 'aşr için 'alâmet olan noqtalar oldukça kâbildür veyâhüd kenâr-ı muşhafda altundan 'aşrlar yazarlar ol 'aşr olmak da kâbildür pes ol pelîd muşhaf-ı şerîfüñ 'aşrlarını yerinden kıoparup hâller gibi yüzine yapışdırdı” (P452b)

3.3. İlm-i Nücûm

İlm-i ahkâm-ı nücûm olarak da anılan ilm-i nücûm, yıldızların ahvâlinde anlam çıkararak rüyaları tabir etme, uğursuz olduğuna inanılan bazı olayları yorumlayarak geleceğe dair anlamlar çıkartma ve bu olacak olaylara karşı da insanları uyarma sanatıdır.⁸⁹ Şârih de şerhinde nücûm ilmine baş vurmuş ve beyitlerdeki gök cisimleri hakkında bilgi vermiştir:

“(1085) *Meşnevî*

⁸⁷ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, 25.

⁸⁸ İnci Ayan Birol, “Tezhip” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2012), 41/61.

⁸⁹ Tefîk Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000), 22/124.

Hod tu dānī k'āftābi derḤamel

Tā çī güyed bānebāt u bādaḳal

Hod sen bilürsin ki bir āftāb burc-ı Ḥamelde tā kim nebāra ve daḳala ne söyler *daḳal* ḥurmā ağacınıñ üzerinde olan ḥām u nāpuḥte ḥurmālara dirler ya'nī ey 'ākıl olan kimse āftāb Ḥamel burcunda nebātla ve ḥām olan ḥurmālara ne eylediğini hod sen bilürsin bunu daḳı bil ki Ḥazret-i Muştāfā 'aleyhişşalatı vesselām āftāb-ı rūḥı Bilāl Ḥazretlerinüñ vücūdına anı eyledi ve anı bahār zamānında olan nebātāt u reyāḥin gibi ter ü tāze kıldı” (P441a-b)

“(3236) Meşnevī

Çün zirüy-ı in zemīn tābed şurūḳ

Men çirā balā kunem z'ü der' Ayūḳ

Çünkim şurūḳ bu zemīnün yüzinden dıraḥşān olur ben yüzümü niçün 'ayūḳa eylerüm 'Ayūḳ bir nūrlu yıldızdur ki kehkeşāna ḳarīb olur ve o anuñ ardınca toḡar dimişler bunda muḥlaḳ āsmān murād olur ve tavzīḥ-i ma'nā böyle dimek olur ki çünkim şurūḳ-ı İlahī ve envār-ı Rabbānī rüy-ı zemīnde bir insān-ı kāmīlün maşrıḳ-ı vücūdından ḫulū' eyler ve zuḥūra gelür ben bu 'ālem-i 'alā ve şüretā mekān-ı balā olan eflāk cānibine niçün yüz getirürüm ve envārı andan ḫaleb eylerüm” (P558a)

3.4. Yer Adları

Ankaravī, şerhinde beyitlerde geçen yer adlarına dair bazen kısa bazen de ayrıntılı bilgiler vermiştir:

“Bābil 'Irākda şol mevzi'in ismidür ki Hārūt u Mārūt anda olan ḳuyuda ḫabs olunmuşlardur” (P409b)

“Ḥıttā ḫā-yı mu'cemenün fetḫasıyla bir diyāruñ ismidür” (P476b)

“Belḫ bir şehrün ismidür ki evvel dārü's-salḫanat idi” (P480a)

“Merv daḳı bir şehrün ismidür ki ol daḳı bir zamān dārü's-salḫanat oldı” (P480a)

“Ḥāraḳān Semerḳand ḳaryelerinden bir ḳaryenün ismidür” (P499b)

“Ḥālaḳān iki şehrdür biri Belḫle Merv ortasında ve biri daḳı Ġazvīnle Ebher ortasındadır” (P499b)

“Şüşter 'Acem diyārında bir şehrün nāmıdır anuñ ḳumaşı ḳatı ḫüb

olur gâhî anuñ kumaşına dañı maħallüñ ismi ħalâ ıtlâk idüp Şüşter dirler” (P618a)

Sonuç

İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin içinde bulunduğu XVII. asır her ne kadar siyâsî olarak devletin duraklama dönemine rastlamış olsa da edebiyat ve kültür alanlarında bu duraklama hissedilmemiştir. Aksine bu dönem, Osmanlı klâsik kültürünün en olgun çağı olarak dikkat çekmektedir. 4944 beyitten oluşan altıncı cilt şerhi, Ankaravî'nin bilgi birikiminin genişliğini ve mana âleminin enginliğini bizlere göstermektedir. Onun Mesnevî Şerhi çalışmasının son kısmını oluşturan bu eser (yedinci cildin varlığı tartışmalı) üslûbunun ne denli iddialı olduğunun da bir göstergesidir. XVII. asırda İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî tarafından yazılan ve yazıldığı asırdan itibaren pek çok esere kaynaklık eden bu eser, şerh halkasının bir kolunu tamamlamaktadır.

Ankaravî'nin Mesnevî'yi şerh ettiği bu eseri, onun tasavvuf düşüncesinin tespiti bakımından oldukça önemlidir. O, şerhinde Mevlânâ'nın düşüncelerini remiz ve istiâreler yolu ile tahkik etmiş ve bunu yaparken İbn Arabî başta olmak üzere onun müşsidi Ebû Medyen, Hâfız, Kâşânî, Hâce Abdullah el-Herevî ve İbn Atâullah el-İskenderî gibi pek çok mutasavvifin eserlerinden faydalanmış ve zaman zaman konu ile ilgili tefsir, fıkah, hadis, astronomi, cebir, havas, zooloji ve lûgat kitaplarından alıntılar yapmış ve bunu yaparken alıntılarının pek çoğunda müellif veyahut eser ismi zikretmiştir.

İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî, eser ya da müellif ismi zikrederek yaptığı alıntılarının yanı sıra bazı durumlarda ne müellif ne de eser ismi söylemiş doğrudan alıntıya geçmiştir. Onun şerhinde isimsiz yaptığı Arapça alıntılarının sayısı 32, Farsçaların sayısı 51, Türkçelerin sayısı ise 9'dur. Tarafımızdan bu alıntılarının bazılarının kime ait olduğu ya da hangi kaynaktan geçtiği tespit edilmiştir. Ankaravî, isim vermeden yaptığı Türkçe alıntılarda kendi döneminde yetişmiş şairlerin eserlerinden faydalanmış ama nedense okuru esere ya da müellife göndermeden şerhte izah ettiği konularda gerekli gördüğü yerlerde doğrudan alıntıyı vermekle yetinmiştir. Bunların yanı sıra şârih, bazı durumlarda ise muhatabı konu ile ilgili daha geniş bilgi veren

kaynaklara yönlendirmiştir. Onun bu tavrı, şerhini oluştururken ne denli geniş bir çerçevesinin olduğunun göstergesidir.

Ankaravî'nin şerhini yaparken gerekli gördüğü yerlerde pek çok esere göndermelerde bulunup bunlardan alıntılar yapmış olması, onun ilim dünyasının ne denli zengin ve renkli olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca yararlandığı eserlerin hem Farsça hem Arapça hem de Türkçe kaynaklar olması onun kaynaklara hakimiyetini ve şerhinde verdiği manaları anlamak için çok yönlü çalışmanın gerekliliğini gözler önüne sermiştir.

İsmâil Rüsühî, Mesnevî'nin altıncı cildinin şerhini yaparken eserinde folklorik unsurlara da değinmiştir. Onun şerhinde kullanmış olduğu atasözleri bunun en güzel örneğidir. Ankaravî, eserinde 22 darb-ı mesele yer vermiş olup bunlardan 18'i Türkçe, 4 tanesi de Arapça ve Farsça'dır. Ayrıca o, şerhinde nazar için tütsüleme gibi halk kültürümüzde yer alan unsurlara da yer vermiştir. Bunların yanında astroloji ile de gerekli gördüğü yerlerde uzun izahlarda bulunmuştur.

Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen Ankaravî, Mesnevî'yi seleflerinin gramatik izahlarla şerh etmelerinden olsa gerek ki beyitlerin şerhinde daha çok mana yönüne eğilmiş ve bu konuda noksan olan yorumları giderme yoluna gitmiştir. Bu yüzdendir ki şârihin bu eseri tasavvufi ıstılahlarla doludur. Onun gayesi beyitlerin bâtinî manalarından yola çıkarak düşüncelerini ayet, hadis, menkıbe ve diğer kaynaklarla destekleyip sadra şifâ olmaktadır.

Kaynakça

Abdel-maksoud, Belal. *İbnu'l-Fârız ve İsmâil Ankaravî'nin Kaside-i Hamriyye Şerhi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Abdurrezzâk Kâşânî. *İstîlâhû's-Sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Bursa Akademisi, 2014.

Abdurrahman Câmî. *Nefahâtü'l-Üns-Evliya Menkıbeleri*. trc. ve şrh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 2008.

Ak, Coşkun. *Muhibbi Divânı*. Ankara: KTB Yayınları, 1987.

Atalay, Mehmet. "Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kaside-i Nûniyyesi'sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi". *A.Ü Türki-*

- yat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), 27, (2005): 145-154.
- Birol, İnci Ayan. "Tezhip". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Celâleddin Abdurrahmân es-Süyûtî. *İtmâmü'd-Dirâye li Kirai'n-Nikâye*. haz. Şeyh İbrahim el-Acuş, Beyrut: Daru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1985.
- Çıblak, Nilgün. "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar". *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 15, (2004): 103-125.
- Çöğenli, M. Sadi. "Mutarrızı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dâvud el-Kayserî. *Mukaddemât Fusûsu'l-Hikem'e Giriş*. çev. Turan Koç - Mehmet Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Demirî, Kemaleddin. *Hayâtül Hayevân Havas ve Esrarı*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2018.
- Demirli, Ekrem. "Sadreddin Konevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/420-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ebul Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriya. *Mücemü Mekâyisi'l-Luga*. Beyrut: Arapça Basım, 2001.
- el-Hatibu't-Tebrîzî. *Mişkâtü'l-Masâbih*. çev. Hüseyin Yıldız vd. 5 Cilt. İstanbul: Ocak Yayınları, 2014.
- Elmalı, Hüseyin. "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ergin, Muharrem. *Kadı Burhanettin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Feridüddin Attar. *Mantıku't-Tayr-Kuşların Diliyle*. çev. Mustafa Çiçekler. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2020.
- Güngör, Özlem. *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerb-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Hace Abdullah el-Ensari-el Herevî. *Menâzilü's-Sâirin Tasavvufu'ta Yüz Basamak*. Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Hafız-ı Şirazi. *Haftız Divanı*. haz. Mehmet Kanar, 2. Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

- Hazret-i Ali Divanı*. trc ve şrh. Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi. İstanbul: Derin Yayınları, 2013.
- İbn Abbâd en-Nefezî er-Rundi. *Şerbu'l-Hikem'il-Atâiyye*. Merkezu'l-Ehram li't-Tercemeti ve'n-Neşr, 1. Baskı, 1988.
- İbn Arabî. *Fütühât-ı Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli, 2. Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- İbn Atâullah el-İskenderî. *El-Mubkem Fi Şerhi'l-Hikem*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2016.
- İsen, Mustafa. *Usûli Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İsmail Rüsûhî Ankaravî. *Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008a.
- İsmail Rüsûhî Ankaravî. *Minbâcü'l-Fukarâ*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008b.
- İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî. *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*. C. VI. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 307.
- Kandemir, Yaşar. "Ali -İlmî Şahsiyeti-". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Istilâhâtu's-Sûfiyye*. trc ve şrh. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn*. 4. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2011.
- Kaya, Mahmut. *Kaside-i Bürde'yi Türkçe Söylemiş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2014.
- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Keskinsoy, Haşim. *Mekki ve Nahîfi'nin Kaside-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.
- Kılıç, Atabey. "Türkçe Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), (2007): 516-548.
- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevi-i Şerif Şerhi*. 8. Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevi-i Şerif Şerhi*. 11. Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008a.
- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevi-i Şerif Şerhi*. 12. Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008b.

- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevi-i Şerif Şerhi*. 13. Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008c.
- Konuk, Ahmet Avni. *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 1. Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2011.
- Küçük, Osman Nuri. *Ne Varsa Sen'de Var (Hz. Mevlânâ'nın Sohbetleri)*. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.
- Muhyiddin-i Arabî. *Füsûsül-Hikem*. çev. Nuri Genosman. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Nutku, Özdemir. "Meddah". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/293-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Seâlibî. *Yetimetü'd-Debr*. haz. Müfid Muammer Kumeiha, 3. Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1983.
- Shareef, Mohammed. Ali, & Dayan, Serdar. "Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi'nin Şerh Yöntemi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 103, (2020): 298-308.
- Şemseddin Sivâsî. *Şemseddin Sivâsî Divanı*. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
- Şirinov, Agi. "Tüsü, Nasîrüddin". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/437-442. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Tosun, Necdet. "Reşehât". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yetik, Erhan. *İsmail-i Ankaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Yıldız, Musa. *Niyâzî Mısrî Kasîde-i Bürde Tesbî'i*. İstanbul: H Yayınları, 2010.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Şihabeddin Sübrevî ve Nur Heykelleri*. Çev. A. Kamil Cihan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- <https://fa.wikipedia.org/wiki/الانشاء%8Cرياض> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021).